

"Що було на серці..."

*До 200-річчя від дня народження українського письменника,
історика, етнографа О. Афанасьєва-Чужбинського*

Управління культури Полтавської
обласної державної адміністрації

Полтавська обласна бібліотека
для юнацтва ім. Олесе Гончара

"Що було на серці..."

*До 200-річчя від дня народження українського письменника,
історика, етнографа О. Афанасьєва-Чужбинського*

Біобібліографічна розвідка

91 : 83.3(4Укр)1

Щ92

Упорядник: *Іщенко Олена Григорівна*

"Що було на серці...": до 200-річчя від дня народження *О. Афанасьєва-Чужбинського* : біобібліографічна розвідка / упорядник О. Г. Іщенко; обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесь Гончара. – Полтава, 2016. – 28 с.

Біобібліографічна розвідка присвячена 200-річчю від дня народження письменника, історика, етнографа *О. Афанасьєва-Чужбинського*.

Видання адресоване бібліотекарям, вчителям-філологам, зацікавленому юнацтву, студентам, учням-старшокласникам, широкому загалу користувачів бібліотек.

З М І С Т

Передмова.....	4
Життєвий шлях поета.....	5
"... що було на серці, що роїлось на думці"	8
Романтичне світовідчуття поета.....	12
Трудівник на ниві української культури.....	15
Вони ще мріяли разом поїхати на Україну, до Дніпра.....	19
Твори.....	25
Література про письменника.....	25

ПЕРЕДМОВА

Кожний талановитий митець – неповторна творча особистість. Полтавський край подарував Україні багатьох відомих письменників, але творча спадщина Олександра Афанасьєва-Чужбинського дуже велика. Олександр Степанович належить до плеяди тих українських поетів, з ім'ям яких пов'язаний розвиток інтимної та пейзажної лірики в романтичній поезії. Крім поетичних творів письменник залишив чимало й прозових творів різних жанрів, він також автор наукових праць з історії, етнографії, філології.

Бібліографічна розвідка присвячена 200-річчю від дня народження Олександра Афанасьєва-Чужбинського, який був дуже багатогранною людиною – істориком, мовознавцем, етнографом, фольклористом, поетом. Матеріал розкриває життя та творчість письменника, внесок його наукових праць у культуру України та його дружбу з Тарасом Шевченком.

Використаний матеріал брався з періодичних видань, довідників, збірників, які є в наявності у бібліотеці.

Загалом О. Афанасьєв-Чужбинський зробив вагомий внесок у розбудову української культури й літератури в один з найскладніших періодів її розвитку.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПОЕТА

*Хто щиро бореться за розквіт свого
народу, завжди вливає нові сили у велику
скарбницю людства.*

В. І. Мухіна

В українській літературі впродовж тривалого часу досить поширеною була двомовність. Починаючи від Котляревського і до початку ХХ ст., багато письменників удавалися як до української, так і російської мови, а деякі й повністю перейшли на російську. Ця обставина була породжена історичними умовами розвитку української нації, втратою Україною своєї державності, кількавіковою її залежністю.

Розгорнувшись ще в епоху Петра I, процес колоніальної експансії російського царизму проти України набув найбільш відвертого і цинічного вияву в другій половині ХІХ ст. Неможливість навчання рідною мовою, відсутність національної вищої школи та преси позбавляли культуру і літературу їх природного розвитку. Українському письменству доводилось вести постійну боротьбу за своє виживання. Двомовність і стала однією з найбільших доступних форм самозахисту, самозбереження.

Доробок письменників, які творили російською, все ж здебільшого зберігає основні ознаки української національної системи мислення, а мовне його оформлення відіграє тільки вторинну роль, водночас зберігаючи цілий ряд ознак, характерних для української мови.

Серед діячів культури і літератури ХІХ ст., які творили двома мовами, особливе місце належить Олександрові Степановичу Афанасьєву-Чужбинському. Народився 11 березня (28 лютого за старим стилем) 1816 року в с. Ісківці Лубенського району Полтавської області в сім'ї дрібного поміщика, якому судилося стати згодом українським та російським письменником, етнографом, фольклористом, істориком, мовознавцем та українським патріотом.

Батько був росіянином, мати – україною. Сім'я володіла гуральнею та кількома десятками кріпаків, до яких відносилася досить ліберально.

Справжнє прізвище – Афанасьєв, частина прізвища Чужбинський – це псевдонім, обраний письменником на початку своєї літературної діяльності.

Також письменник писав під такими псевдонімами – Невідомий, Лубенець, Пустинник, Докучаєв, Забитий, Хрущ, Чайник та інші.

Дитинство Олександра Афанасьєва проминуло в селі на берегах річки Сліпород, на лоні благодатної української природи, серед патріархального життя людей, багатого поетичними легендами про хоробре українське козацтво. Тут він слухав кобзарів-лірників, які так славно прославляли минуле – все це без сумніву справило велике враження на дитячу душу. Змалку полюбив Олександр українську пісню, захопився збором фольклору та матеріалів з історії рідного краю, які згодом допомагали йому як поетові, як ученому. Початкову освіту отримав вдома.

У 1829–1835 роках навчався у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька (за час його навчання реорганізований у Фізико-математичний ліцей, що давав випускникам право без подальшого навчання вступати на службу). Під час навчання зблизився з Євгеном Гребінкою (закінчив гімназію 1831 року). Обидва мешкали на квартирі в професора Микити Соловйова, який викладав у гімназії природничі науки, мав авторитет серед учнів.

Дружні стосунки з Євгеном Гребінкою позначилися на поетичній творчості О. Афанасьєва. Хлопці читали одні й ті ж книжки, кохалися в поезії та стали друзями на все життя. І коли Гребінці прослався шлях до Петербурга, а офіцеру-кавалеристу Афанасьєву з уланським полком – на Тифліс, Євген одержав подарунок від друга: пісню "Скажи мені правду, мій добрий козаче":

*Скажи мені правду, мій добрий козаче,
Що діяти серцю, коли заболить,
Як серце застогне і гірко заплаче,
І дуже без щастя воно защемить?*

І Афанасьєв, і Гребінка пронесли любов до рідної поезії крізь роки. У Петербурзі найкращий літературний салон був у пана Євгена, він видавав журнал української поезії "Ластівка" і не раз називав столицю Росії "колонією освічених українців".

В 1835 р. Олександр закінчив навчання зі званням студента та правом на чин XIV класу і повернувся додому. Літом відпочивав у рідному селі.

Захоплений розповідями товаришів про принади військового життя привело його в 1836 р. до Білгородського уланського полку. Незабаром доля закидає Олександра Степановича з полком на Кавказ, де він вдосталь вдихнув пороху в боях із горцями.

Перебуваючи на військовій службі в Тифлісі, він познайомився з німецьким поетом і фольклористом Ф. Боденштедтом, який пізніше видав у німецькому перекладі збірник українських народних пісень "Поетична Україна" (1845). Ця зустріч стала новим імпульсом у літературній творчості О. Афанасьєва, яка розпочалась ще в 1838 р.

Отримавши тривалу відпустку для вирішення своєї долі, він повертається в рідну Україну і плідно займається творчістю. 1843 рік багато в чому став переломним у житті бойового офіцера. Олександр Степанович пише рапорт з проханням звільнити його в запас, в чині поручника вийшов у відставку. Деякий час ніде не служив.

Після чотирирічної перерви, в 1847 р., Афанасьєв-Чужбинський знову влаштувався на службу у канцелярію воронезького губернатора. Цей його крок, поза всяким сумнівом, був вимушеним, викликаним тією важкою обстановкою на Україні, яка склалася після розгрому Кирило-Мефодіївського братства і арешту Т. Шевченка. Адже прізвище Афанасьєва-Чужбинського також фігурувало на слідстві, щодо нього запитували Шевченка на допиті.

Але й за межами України письменник не втрачає інтересу до української культури. Редагуючи неофіційну частину "Воронежских губернских ведомостей", постійно вміщує матеріали з української історії та етнографії, нерідко – українською мовою. Вже тут повною мірою сформувався стійкий інтерес письменника до вивчення українського народного побуту та звичаїв, народної культури, який став визначальним у дальшій його діяльності. З 1849 р. повністю присвятив себе літературній діяльності.

На початку 50-х років Олександр Чужбинський переїхав до Петербурга. З 1860 року активно займався журналістикою, у 1864 році заснував "Петербурзький листок". Вів відділ "Журналістика" у газеті "Тиждень" (1867–1868). Редагував "Закордонний вісник" (1864–1867), "Новий російський базар" (1867–1868), "Іскру" (1875), газету "Новини" (1875). Заснував журнал "Магазин іноземної літератури" і редагував його.

В 70-і роки був інспектором грамотності Балтійського флоту, наглядачем Петропавлівського музею, в останні три роки життя був його завідувачем.

Проте творчість О. Афанасьєва-Чужбинського та її вплив на сучасників і нащадків вивчені ще недостатньо. Свідченням цього є хоча б ексклюзивна публікація письменника Федора Зубанича на сторінках газети "Независимость" під назвою "Если бы не украинский писатель Афанасьев-Чужбинский, Сталин не был бы Сталиным" від 11 грудня 1998 року. В ній розповідається про те, як відомим українським письменником, нашим земляком Борисом Комаром було розкрито таємницю псевдоніму "батька всіх народів і часів", над якою даремно бились сотні істориків, біографів та політиків. 40 років (після пам'ятної бесіди з Андрієм Малишком, в якій той розповів йому, що дізнався від Хрущова ніби-то Сталін взяв собі псевдонім з оповідання призабутого ним українського письменника) ішов Б. Комар до розгадки таємниці. Аж поки, випадкового, не придбав у книжковій крамниці "Сяйво" старецький шостий том оповідань Афанасьєва-Чужбинського, виданий ще в 1891 році, і не прочитав в ньому те оповідання, яке певно читав Йосип Джугашвілі. Оповідання носить назву "Перстень", а його головний герой мав прізвище Сталін. Так Афанасьєв-Чужбинський "допоміг" Сталіну стать Сталіним.

У столиці Росії, активно віддаючись літературній, перекладацькій та журналістській діяльності, О. Афанасьєв-Чужбинський провів останній період свого життя, помер 18 вересня 1875 року в м. Санкт-Петербург, де і похований. Прийняла козака холодна земля чужини, наче оправдовуючи частинку прізвища – Чужбинський.

"... що було на серці, що роїлось на думці"

"віртуоз форми"

С. Єфремов

Творча спадщина Олександра Степановича Афанасьєва дуже велика – вірші і оповідання, романи, етнографічні і лінгвістичні праці, публіцистика, літературно-критичні статті та переклади. Здебільшого Олександр Степанович писав російською мовою, а в українській літературі став відомим як поет-романтик, автор кількох прекрасних зразків романсової лірики. У цій галузі він цілком завдячував Шевченкові. За його власним зізнанням, саме поява "Кобзаря" "викликала любов до рідного слова".

1831 р. 15-річний вихованець гімназії опублікував своє перше оповідання на сторінках "Українського альманаху".

Літературну діяльність розпочав Олександр Степанович будучи військовим, коли йому виповнилося 22 роки, у 1838 р. публікацією вірша "Кольцо" в петербурзькому журналі "Современник". А вже наступного року друкується там же близько двадцяти творів різних жанрів. Поезії російською мовою, переважно ліричні, публікував у журналах "Галатея", "Ілюстрація", "Син Вітчизни", "Пантеон", "Санкт-Петербурзькі відомості", "Сучасник", "Російський вісник", "Маяк", "Морской сборник", "Москвитянин", "Русское слово", "Основа" та інших виданнях. Вхідження О. Афанасьєва в літературний процес було незвично стрімким. Прикметною особливістю відзначався дебют молодого письменника: значна частина його доробку була тематично пов'язана з Україною або написана на основі фольклорних джерел. Дебют його як українського поета відбувся три роки потому, 1841 року. З українськими творами Афанасьєв-Чужбинський уперше виступив в альманасі "Ластівка" (1841), де надруковано його вірші "Є. П. Гребінці" та "Прощання". Друкувався й у збірнику "Молодик".

Юнаком О. Афанасьєв починає писати українською, але на перешкоді його шуканням була заборона друкувати книжки українською мовою.

Творчість Афанасьєва-Чужбинського українською мовою, хоч і невелика за обсягом, різнопланово вписана в національний культурний контекст. Невелику україномовну поетичну спадщину залишив письменник, складається вона з 22 оригінальних віршових творів. Проте й цей доробок досить промовистий у літературному контексті своєї доби, чи не кожен вірш поета різними гранями вписаний у рішення тих чи інших ключових проблем змістового і образного збагачення української поезії 40–50-х років.

Олександр Афанасьєв-Чужбинський – автор цілого ряду прекрасних ліричних поезій, частина з яких стала народними піснями, літературно-критичних і фольклорно-етнографічних праць, гідних того, щоб посісти належне місце в історії української літератури, яку він збагатив новими темами, образами, віршованими формами і ліричними жанрами (дума, пісня, послання), утверджуючи право українського художнього слова.

Пізніше, активно виступаючи в російській періодиці, зокрема й уміщуючи рецензії на твори українських письменників, Афанасьєв-Чужбинський сам надовго замовкає як український поет.

У 1851 році випустив "Галерею польських письменників" (5 частин) і опублікував першим виданням збірку під назвою "Російський солдат", що містить загалом 18 віршованих оповідань і дві солдатські пісні, підписані його справжнім іменем. Ця книга була передрукована в Петербурзі 1855 р. З 1853 року постійно підписувався А.-Чужбинський.

У 1855 р. у Петербурзі вийшла анонімна збірка його віршів "Що було на серці", видана після цієї більш ніж десятирічної перерви. Складали її вірші, написані, очевидно, протягом цього часу (із п'ятнадцяти творів збірки раніше друкувався лише один – "Є. П. Гребінці"), в якій міститься основна частина його поетичного доробку українською мовою. Відкривала збірку коротка прозова передмова автора, ця збірка принесла письменнику славу. Іван Франко, видаючи у 1912 р. збірку О. Афанасьєва-Чужбинського "Українські поезії", у передмові назвав її автора "дійсним поетом". Цікаве зіставлення О. Афанасьєва-Чужбинського з Т. Шевченком: *"Не можна заперечити, що декуди він наслідує Шевченка, що основне поняття його поезії про долю у нього спільне з Шевченком. І він так само, як Шевченко, дуже часто наслідує українську народну поезію, особливо її типовий паралелізм між картинами природи і подіями та настроями людського життя"*.

У правильності цих спостережень переконуємося, знайомлячись з такими віршами, як "Думка", "Весна", "Безталанна", "Могила". Сам поет стверджував, що *"пісня – найкращий приятель людині чи то у смутку, чи у радості"*. Не дивно, що його поезії пройняті щирою схвильованістю, медитативними роздумами, бо їх автор, за власним свідченням, *"виспівував, що було на серці, що роїлось на думці"*. Завдяки цим якостям кращі поезії стали народними піснями.

Журнал "Московитянин" відгукнувся блискучою рецензією на цю збірку, в якій говорилося: *"Эта изящная книжка, превосходно напечатанная, заключает в себе всего 15 стихотворений на 44 страницах. Вид ее – самый скромный, и критика, быть может, пройдет ее без сочувствия. Но в ней столько теплоты, свежести и самобытных красок, каких мы давно уже не встречали в украинских изданиях со времен "Гайдамаков" и "Присказок" Гребенки. Книжка неизвестного автора далеко обойдет уголки, где еще читались Квитка и Котляревский, и не одну слезу вырвет из глаз панночек, распевающих на берегах Днепра, Ворсклы и Грунь-Тихой*". Далі рецензент не утримується від зневажливого: *"Кто бы мог ожидать, чтобы столько*

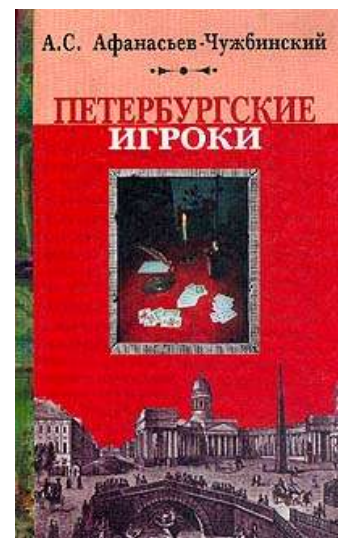

свежести, силы и теплоты заключала элегия во вкусе Байрона на языке дегтярников и чумаков".

О. С. Афанасьев-Чужбинський подарував цю книжку з присвятою своєму побратиму. До кінця днів зберігав її Тарас Григорович у своїй бібліотеці.

Відомий знавець української літератури Сергій Єфремов назвав Олександра Степановича "віртуозом форми" і свідчив, що деякі поезії відставного поручника ходили серед публіки як Шевченкові й присилались в "Основу" для публікації. Одна із них "Гарно твоя кобза грає" потрапила до збірника творів Тараса Григоровича, виданих в 1876 р. посмертно в Празі. Деякі поезії із цієї збірки близькі до народних пісень ("Ой у полі на роздоллі", "Прощання", вірш "Скажи мені правду, мій добрий козаче").

Російськомовна спадщина письменника містить понад сотню віршових творів. Пізніше видавець дев'ятомного "Собрания сочинений" Афанасьєва-Чужбинського П. В. Биков розділив їх на такі рубрики: "Русский солдат" (заголовок трьох збірок вірнопідданих патріотичних "рассказов в стихах", що видавалися в 1851, 1852 та 1855 роках), "Упырь. Малороссийское предание" (вперше ця поема з українського життя надрукована була в московському журналі "Галатея" 1839 р.), "Песни, думы, элегии" (чимало з них з українськими мотивами), "Романсы, очерки, альбомные стихотворения", "Юмористические стихотворения".

Проте, більшої, хоч і нетривалої популярності, зажив Афанасьєв-Чужбинський як белетрист, автор циклів "Безыменные очерки", "Провинциальные очерки", "Очерки прошлого", повісті "Бабушка (Деревенские сцены)", романів "Соседка", "Петербургские игроки", "Чугуевский казак", "Рыцари зеленого поля" (останні два незавершені), низки оповідань. Зображальні рамки його прози охоплюють загалом широкий простір: це й змальовані в традиціях "фізіологічного нарису" типи столичного міста, і звичаї в тогочасних панських маєтках, і повітові пригоди, й незвичайні випадки з військового життя (сюжетну основу однієї з історій, викладену Афанасьєвим-Чужбинським у нарисі "Из корнетской жизни", використав Л. Толстой в оповіданні "После бала"). Прозові твори письменника вирізняються, як

правило, динамічним сюжетом, цікавими спостереженнями, проте позбавлені глибини художності.

Найповніше видання творів О. Афанасьєва-Чужбинського вийшло в 1890–1893 роках у Петербурзі. В 1912 році полтавський дослідник минулого І. Ф. Павловський вмістив його біографію у словник письменників і вчених Полтавської губернії. Того ж року у Львові Іван Франко видав збірку "Українські поезії Чужбинського". Відтоді окремі його твори, переважно віршовані, друкувалися в різних збірниках, антологіях української поезії тощо. В 1961 році Анатоль Костенко представив поезію Чужбинського в збірнику "Поети пошевченківської доби". А 1972 року видавництво "Радянський письменник" випустило в світ збірку Чужбинського під назвою "Поезії".

Романтичне світовідчуття поета

З ім'ям О. Афанасьєва-Чужбинського пов'язаний в українському романтизмі розвиток особистісно-психологічної та пейзажної лірики. Найвідомішими є його посвяти Є. Гребінці ("Скажи мені правду, мій добрий козаче"), Т. Шевченку ("Гарно твоя кобза грає"), вірш "Над гробом Т. Г. Шевченка", інтимні вірші "Прощання", "Безталанна", фрагмент незакінченої "Думки над могилою Грицька Основ'яненка".

Поезія Афанасьєва-Чужбинського, безперечно, романтична в своїй основі, проте позбавлена виразних романтичних рис. Найяскравіший приклад відтворення романтичного стану, із виведенням іще недосвідченої, підлеглої безпосереднім враженням душі ліричного героя, у вірші – "Місяць":

*Як засвітить повний місяць
Ясно над горою,
Щось таке чудне, таємне
Діється зі мною,
Мовби серце хто ворушить,
В небо переносить,
Душу кличе, дає крила,
Геть од землі просить...*

Романтичне світовідчуття пригашене також тим, що поет у своєму викладі нечасто натрапляє на психологічну гостроту переживання, тримається емпіричних предметів як аналогів внутрішнього світу героя (хоча цій вірності емпірії завдячує виразністю пейзажних описів), там же, де розгортає "чисту" медитацію, вона має переважно узагальнений характер ("Безталанна", "Роздум'я", "Жаль").

Безперечно, романтична лірика Афанасьєва-Чужбинського належить до найбільш чутливих мистецьких камертонів, які вловили перші порухи кардинальних змін у духовній атмосфері українського суспільства того часу (початковий етап поглиблення й розширення сфери національного самоідентифікування, черговий потужний імпульс у багатогранному розвитку культури ХІХ ст. тощо). Ця поезія, хай ще в нечітких формулах, зафіксувала народження нового типу особистості – натури тонкої й нової художньої концептованості, психологічно вразливої, національно свідомої та, відповідно, й конфлікт часу, що розгортався переважно у сфері емоційній: між цією особистістю та інертним, відсталим оточенням, яке її не розуміє і навряд чи й могло б, навіть за доброї волі, зрозуміти. Герой поезії Афанасьєва-Чужбинського – провісник нового естетичного, психологічного, духовно-культурного бачення життя, і не тільки провісник, а й один із перших утверджувачів. Водночас поезія Олександра Степановича у свій спосіб відбиває риси тривкого, можливо, й позачасового протистояння "я" та зовнішнього світу, їхні неусувні взаємні претензії, що склали зміст літератури нового часу, зокрема романтичної.

У своїх ліричних поезіях письменник розвивав мотиви нездійсненності людського щастя, гіркої долі, самотності, туги, невлаштованості, розчарування, прагненням до духовної свободи. Біль поетового серця, висловлений у цих віршах, співзвучний з мотивами української народної лірики. Найбільше в О. Афанасьєва-Чужбинського поезій, створених коломийковим розміром ("Весна", "Огнище" та інші). Деякі поезії розпочинаються мальовничими картинами. Переважно, це пейзажні замальовки, пройняті любов'ю до рідного краю, ліричною теплою.

У віршах митця наявний конфлікт між ідеалом і дійсністю, типовий для романтиків. Романтичний тип героя-співця має чимало спільного з шевченківським "Перебендею."

Іван Франко про україномовну творчість О. Афанасьєва-Чужбинського зазначав: *"На мою думку, головно в своїх українських поезіях, був дійсний поет, хоча менший щодо об'єму та сили таланту від Шевченка. Не можна заперечити, що декуди він наслідує Шевченка, що основне почуття його поезій про долю у нього спільне з Шевченком. І він так само, як Шевченко, дуже часто наслідує українську народну поезію, особливо її типовий паралелізм між картинами природи і подіями та настроями людського життя..."*

У виступах-статтях і рецензіях О. Афанасьєва-Чужбинського, які друкувалися в російських часописах 40-х – початку 60-х років, є чимало висловлювань про роль народної поезії для письменницької творчості. *"Люблю Малоросію та її співучу, лаконічну мову, пристрасно люблю її прості, безпосередні пісні, сповнені чистої наївної поезії..."* – захоплювався Афанасьєв-Чужбинський. *"І це багате джерело народної поезії у нас ледь помітне: крацих малоросійських пісень ніхто не знає, – ніби продовжуючи попередню думку, пише він у рецензії на збірник А. Метлинського "Народные южно-русские песни", – а відомі лише деякі, що не відзначаються нічим, та й то в спотвореному вигляді. Якось повелося малоросійську мову вважати придатною для жарту, а тому і малоросійські пісні жартівливими, і цьому сприяли багато хто з панів, які видавали себе за знавців малоросійської народності".*

І, нарешті, підсумок поета: *"Найчастіша і вишукана мова – це мова, якою розмовляють прості люди і яка збереглася в піснях як старих, так і сучасних, котрі продовжують складатися, тому що поезія не може виродитися в племені, що не втратило своєї народності і вирросло на переказах".*

Автор численних віршів, повістей і романів, Олександр Афанасьєв-Чужбинський залишився в історії української літератури як яскравий представник романтичної поезії.

Трудівник на ниві нашої культури

В 50-х роках Олександр Степанович працює як фольклорист та етнограф. Перу письменника належать етнографічні нариси, записи кількох народних дум та повір'їв, історичні замітки ("О малорусских думах", "Быт малорусского крестьянина" та ін.).

Як мовознавець виявив себе в складанні словника, який, на жаль, не завершив. 1855 року в "Известиях Отдела русского языка и словесности императорской Академии Наук" було видрукувано укладений Афанасьєвим-Чужбинським "Словник малоросійського нарiччя" (літери А - З), в якому відбито риси говірок Чернігівщини та Харківщини, який здобув високу оцінку І. Срезневського, М. Чернишевського, І. Франка.

Вагомою у вивченні української етнографії стала його двотомна праця "Подорож у Південну Росію". Цією працею він заявив про себе як справжній патріот своєї Батьківщини. До цього слід долучити ще й літературно-критичні виступи та філологічні студії письменника, якими він відстоював право самобутнього розвитку української літератури. Звертаючись до найбільш цікавих явищ українського літературознавчого процесу, він не тільки популяризував їх, але й на їх основі обґрунтовував свої принципові позиції щодо захисту рідної літератури і відстоювання її права на самобутній розвиток в тих складних умовах відвертого цькування, розгорнутого шовіністичним крилом російської критики та суспільної думки. На таку чесну громадянську позицію за тих умов міг зважитись далеко не кожний навіть прогресивно мислячий літератор чи культурно-громадський діяч. Щире і правдиве слово О. Афанасьєва-Чужбинського на захист української літератури за тих історичних умов набуло особливого значення. Відгукуючись на вихід першого номера журналу "Основа", він підкреслював гостру необхідність утворення і розвитку української національної преси.

У Петербурзький період особливо активізувалась наукова діяльність як дослідника української народної творчості й етнографа. Ці його уподобання беруть початок ще з юнацьких років, а в цей час знайшли своє найширше вираження. Тільки протягом 1853–1855 років він надрукував цілу низку цікавих і науково значних розвідок з питань українського фольклору та

етнографії. Головний предмет наукових зацікавлень Афанасьєва-Чужбинського становила Україна. Також серед етнографічних праць слід відзначити "Нариси полювання в Малоросії".

З 1844 р. доля пов'язує Афанасьєва-Чужбинського з Придніпров'ям. Зберігся зроблений ним цікавий опис губерньського міста: "Я пам'ятаю Катеринослав... коли його не можна було назвати містечком і досі непривабливим як за його будівлями, так і за страшною непролазною грязюкою, що наливалася навіть у дрожки". Коментарі зайві. Минуло три роки. В 1847 р. Олександр Степанович знову опинився в цьому місті й так змальовує його: "За три роки Катеринослав змінився, але стоячи над Дніпром, майже біля порогів, не мав найменших ознак великої торгівлі... Тут ще я зустрів бруд, ту ж мертву тишу на вулицях, і ту ж пилюку, що піднімається та виїдає очі...".

Нестримно минав час. Ось минуло вже 12 років після виходу у відставку. За цей час Олександр Степанович видав декілька книг та статей. Афанасьєв-Чужбинський стає добре відомим у наукових та літературних колах. Тож не випадково йому в 1856 р. запропонували ввійти до складу експедиції і вирушити за державний кошт вивчати побут, звичаї, промисли, заняття населення Придніпров'я та прирічкових районів, і він протягом кількох років досліджує райони річок Дніпра й Дністра. Наслідком наукової подорожі була капітальна двотомна праця "Подорож у Південну Росію", де є сторінки, присвячені Олександрівську (Запоріжжю). Олександр Чужбинський, описав не тільки жалюгідний стан Олександрівська, його будівлі, ринок, "питейные заведения", а й висловив переконаність, що місто чекає велике майбуття. Він здійснив подорож по Конці, річками Кушугум, Маркусівка (Московка). Звідси починається розвиток української етнографії як науки. Цю працю високо оцінив Панас Мирний: *"Читаю "Поездки на Южнью Русь" Афанасьєва-Чужбинського. Що за ясний погляд на народ, що за добре серце у своїй роботі!..."*

Поїздка старанно готувалась. Новоросійський генерал-губернатор видав етнографу відкритого листа до всіх урядових органів місцевої влади та поміщиків з вимогою першочергового надання йому всебічної допомоги в дослідженнях, забезпеченні житлом, транспортом тощо. Мандрівнику надавалося право звертатися до різних установ з наданням йому необхідних для роботи різноманітних даних. Прибувши весною 1856 р. до Катеринослава, Олександр Степанович представився губернатору А. Я. Фабру, голові казенної

палати та начальника катеринославського відділення Київського округу шляхів сполучення. "Екатеринославские губернские ведомости" декілька разів повідомили про приїзд вченого.

Мандрівник оглядав місто, записуючи ввечері про все почуте та побачене. Особливо його вразили сади: Потьомкінський своєю живописністю (та занедбаністю) та Казенний (парк Глоби) з училищем садівництва, прекрасними алеями, зразковим утриманням та впорядкованістю. В 1856 р. у Потьомкінському палаці (зараз палац студентів ім. Гагаріна) розміщувалися поранені захисники Севастополя. Вразили гостя і зміни в зовнішньому вигляді міста, особливо його центральні вулиці: "...Побудовано декілька будинків на головній Олександрійській вулиці і вздовж цієї широкої, майже як Невський проспект, вулиці зверху протягнуто шосе до Казенного саду. Шосе це обведене з двох сторін тротуарами, обсажене акаціями, бузком і деякими іншими деревами. Більше змін непомітно".

Закінчивши всі формальності, етнограф вирушив вивчати береги Дніпра аж до самого гирла, знайомлячись із побутом кріпосних та державних селян, колоністів, вільних матросів, записував народні пісні, казки, прислів'я; збирав старожитності, проводив археологічні розкопки, вивчав мову, одяг, житло, знаряддя обробки землі та рибної ловлі, визначні історичні та природні пам'ятки. Олександр Степанович зробив опис з історико-етнографічною розвідкою всіх найважливіших поселень Придніпров'я: Старих Кайдаків, Волоського, Микільського-на-Дніпрі, Нікополя, Капулівки, Покровського, Грушівки та багатьох інших. Вчений декілька разів спускався через всі пороги, залишивши їх детальний опис. Про кам'янських лоцманів він писав, що це: "народ скромний, слухняний і надзвичайно талановитий у своїй справі. Живучи в їх співтоваристві досить часто і по багато часу, зустрічаючи людей різного віку і характеру, я не бачив серед них жодного дурня".

Із поїздок по Дніпру в 1856 р. Афанасьєв-Чужбинський декілька разів повертався до Катеринослава. Тут матеріали експедиції оброблялися, систематизувалися і готувалися до друку. Так, в тому ж 1856 р., на сторінках "Морського збірника" з'явилася капітальна робота "Загальний погляд на побут придніпровського селянина", що по суті є стислим історичним нарисом України. Дуже актуальними й на сьогодні є сказані ним 150 років тому слова: "Всіма правдами та неправдами можна зробити висновок, що Малоросія ніколи не була незалежною, але йому можна протиставити суттєві та безсумнівні

факти. Між тим, жодне з племен, що населяють нашу велику імперію не потребують, можливо, такого захисту проти невинуватих нападів, як малоросійське".

Автор рішуче відкидає спроби показати українців в комічному вигляді, не дозволяє насміхатися над їхньою мовою, перекручувати історію. Історик характеризує українців як народ тихий, добрий та надзвичайно осідлий, що різко відрізняється від своїх північних братів типом, мовою, одягом, звичаями. В 1857–1858 роках була опублікована його "Подорож на дніпровські пороги і на Запоріжжя", яка дала читачам того часу (й залишила нащадкам) розгорнуту картину життя тодішніх мешканців Придніпров'я.

В ній автор заперечує офіційну тезу про те, що Україна ніколи не була незалежною, а отже й надалі не може мати своєї державності. Переконливо говорить дослідник і про українську мову як одну з найдавніших, що лягла в основу інших слов'янських мов.

У 1859–1860 роках, в згадуваному "Морському збірнику" побачила світ об'ємна історична монографія "Подорож по низов'ях Дніпра", видана в наступному році окремою книгою.

Багато перекладав з польської та французької мов. Перекладав твори Фенімора Купера, Генріка Жевуського, Ю. І. Крашевського, Юзефа Коженювського.

Багата жанрами спадщина О. Афанасьєва-Чужбинського – проза і поезія, літературна критика, публіцистика, мовознавство і етнографія, і в кожній із них письменник сказав своє вагомє слово. Своєю творчістю він заклав міцну цеглину в розбудову української культури, літератури і науки.

Вони ще мріяли разом поїхати на Україну, до Дніпра...

Я знав його як найшаленішого і невичерпного віршописця

Т. Шевченко

Олександра Степановича Афанасьєва-Чужбинського доля звела з Т. Шевченком 29 червня 1843 року в с. Мойсівці на балу у поміщиці Тетяни Волховської, а такі імпрези "були для Малоросії" своєрідним "Версалем". Знайомство відбулося з легкої руки Є. Гребінки. Тарас Шевченко у цей час збирав матеріали для поеми "Кавказ" і цікавився життям і побутом горців. Перше враження від Кобзаря за мить до того, як Євген Павлович відрекомендував поетів одне одному, було осяйним – Шевченко "був середній на зріст, кремезний, на перший погляд обличчя його здавалося звичайним, але очі світилися таким розумним і променистим світлом, що мимоволі я звернув на нього увагу". А О. Афанасьєв-Чужбинський познайомився з Кобзарем, "коли наш поет був ще молодий, кипів натхненням, прагнув до самоосвіти і, незважаючи на тугу, що повсякчас ятрила його серце на самоті, захоплювався ще іноді й веселим товариством, і співчуттям, яке викликав симпатичною своєю особою". З того часу письменники потоваришували, пробувши два дні разом, вони роз'їхалися, пообіцявши один одному знову зустрітися при першій нагоді. Тож їхні подальші життєві стежки часто перехрещувались.

На початку жовтня 1843 р. Т. Шевченко в с. Ісківці відвідує О. Афанасьєва-Чужбинського, разом читають в оригіналі твори польського поета Адама Міцкевича. Тарас Григорович неодноразово гостював у маєтку О. Афанасьєва-Чужбинського на Полтавщині, такі зустрічі відбувалися в 1845 та 1846 рр. За свого другого приїзду на Україну в 1845–1847 рр. Т. Шевченко запросив О. Афанасьєва-Чужбинського до подорожі Лівобережжям. Для Афанасьєва це були роки особливого духовного піднесення, які вплинули на формування, його як українського поета і народознавця. Подорожі з Шевченком по Україні збагатили його духовно, наблизили до джерел історії і культури українського народу, і, зрештою, підготували до того наукового подвигу, яким стала пізніше його двотомна праця. Опис вражень знаходимо в книзі "Поїздка на Дніпрові пороги й на Запорожжя".

За перебування в лютому-березні 1846 року в Чернігові, де за завданням Археографічної комісії описував місцеві історичні та архітектурні пам'ятки, Кобзар намалював портрет свого товариша та записав до його альбома вірш "Не женися на багатій", створений 4 жовтня 1845 року в Миргороді. І портрет О. Афанасьєва-Чужбинського роботи Т. Шевченка, і згаданий альбом, на жаль, не збереглися. У своїй ліричній присвяті-напучуванні Кобзар відзначив:

*Не женися на багатій,
Бо вижене з хати,
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.*

*Оженись на, вольній волі,
На козацькій долі,
Яка буде, така й буде,
Чи гола, то й гола.*

Таке красномовне віршоване побажання вочевидь не випадково було вписане саме в альбом О. Афанасьєва-Чужбинського, особистість і поведінка якого викликала у Т. Шевченка далеко не однозначні поцінування. Чим ближче знайомився Кобзар з письменником та його видноколом, тим більше стосунки ставали прикрішими.

Під кінець весни 1846 року Т. Шевченко разом з поетом О. Афанасьєвим-Чужбинським та художником М. Сажиним мешкали в будинку І. Житницького в Хрещатицькому провулку. Глибока повага до Кобзаря, захоплення його діяльністю відбилися в багатьох публікаціях О. Афанасьєва-Чужбинського, присвячених як 40-м рокам, так і останньому періодові життя геніального поета. Це рецензія "Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поэтов" (1860). Були в доробку О. Афанасьєва-Чужбинського й ліричні присвяти Кобзареві, які помітно виділяються серед багаточисельного літературного ужинку такої ж тематики в творчості інших представників т. зв. шевченківського періоду в розвитку українського письменства 1840-1860-х років.

Характерно, що О. Афанасьєв починав свою українську творчість віршем про Кобзаря і закінчив її поезією "Над гробом Шевченка". До речі, саме О. Афанасьєву-Чужбинському належить чи не найперше ліричне звернення до Кобзаря.

Вірш поета "Шевченкові" ("Гарно твоя кобза грає...") датований ще 26

листопада 1841 року (з поміткою про місце написання – Чугуїв), а опублікований був 1843 року в українському літературному збірнику "Молодик". У вірші-присвяті автор захоплено викладає, водночас намагаючись його пояснити, враження надзвичайної, безпосередньої близькості поетичного слова Шевченка до реалій теперішнього й минулого України, дивується глибині проникнення творчої уяви поета в зображуваний предмет. У цьому дружньому посланні, що з'явилося ще до особистого знайомства письменників, не приховується щире захоплення музою Шевченка, її яскраво вираженим національним характером. Автор наголошує на розмаїтті настроїв, якими перейнятий "Кобзар" – маленька книжечка на вісім творів, що якраз незадовго перед тим – 1840 року – з'явилася у світ і стала неабиякою подією в житті українського народу.

Поетові близькі й зрозумілі Шевченкові думи, контрастні почуття й переживання:

*Гарно твоя кобза грає,
Любий мій земляче!
Вона голосно співає,
Голосно і плаче.
І сопілкою голосить,
Бурею лютує,
І чогось у Бога просить,
І чогось сумує.*

Розмірковуючи над витокami творчості співця-краянина, О. Афанасьєв-Чужбинський констатує його закоріненість у національний ґрунт, у рідну історію. Сама природа українська, національне середовище спонукали митця виявити свій небуденний хист:

*"Ні, не люди тебе вчили:
Мабуть, сама доля,
Степ, та небо, та могили,
Та широка воля!",
" Мабуть, часто думка жвава
Труни розкривала
І козацька давня слава,
Як сонечко, сяла".*

Імпульсом до появи Т. Шевченка як співця національних святощів стало гостре відчуття належності до долі рідного краю – сплюндрованого та понищеного сусідами-загарбниками, до становища окраденої неньки-України.

Саме цей образ-персоніфікація, навіяний фольклорною і літературною традицією, і виходить у вірші О. Афанасьєва-Чужбинського на перший план, підтверджуючи, що автор "Кобзаря" – палкий патріот, справжній українолюб, послідовний захисник-оборонець прав співвітчизників.

Красномовні звертання "любий мій земляче" та "братику рідненький" свідчать, що автор бачив у Т. Шевченкові свого однодумця-побратима. Тож показово, що при першій нагоді О. Афанасьєв-Чужбинський познайомився й заприятелював з Кобзарем.

Та більше всього роздратував О. Афанасьєв-Чужбинський свого приятеля й супутника, який традиційно перебував у полоні безгрошів'я, невибагливістю й несумлінністю в грошових справах, звичкою не віддавати борги. Для Т. Шевченка це було свідченням непорядності. Тож ходяча істина "вернейший дружбомер есть деньги" обірвала щирі товариські стосунки двох поетів. Хоча пізніше О. Афанасьєв-Чужбинський, як наче нічого й не сталося, відвідав Т. Шевченка в Академії мистецтв у Петербурзі, але був зустрінутий досить прохолодно. Та й не дивно. "Искорени друзей, подобных Афанасьеву..." – апелював Кобзар до Господа, пам'ятаючи дріб'язковість і несолідність колишнього приятеля, а ще його світоглядну нерозбірливість, літературне багатослів'я, схильність до віропідданських виступів ("вижу на бесконечных столбцах бесконечное малороссийское стихотворение, по случаю, не помню, по какому случаю, – помню только, что отвратительная и подлая лесть русскому оружию"). Хоча згідно зі спогадами О. Афанасьєва-Чужбинського, в Петербурзі він бачився з Т. Шевченком неодноразово. І, зрештою, поети порозумілись і помирились. Також після повернення Шевченка з заслання зустрічалися. Чужбинський заходив на квартиру до Шевченка напередодні його смерті. Вони ще мріяли разом поїхати на Україну, до Дніпра...

Але як би не ставився Т. Шевченко до О. Афанасьєва-Чужбинського, той завжди пишався товариськими зносинами з Кобзарем. І коли геніального поета не стало, Олександр Степанович щиро відгукнувся на цю скорботну подію віршем-епітафією "Не в степу, не на могилі..." ("Над гробом Т. Г. Шевченка"), що був розміщений у журналі "Основа" за 1861 рік. Поет визначає тут ціннісні естетичні орієнтири, з глибокою повагою й зачудуванням говорить про високі мистецькі зразки, які вбачає у творчості свого товариша. Автор сумує,

що великий Тарас помер і похований не згідно з його заповітом, а на чужині, в Петербурзі, далеко від України:

*Не в степу, не на могилі –
Над Дніпром широким –
Ти заснув єси, Кобзарю,
Вічним сном глибоким.
Над Невною, під снігами,
При похмурім сонці
Ти поліг єси, мій друже,
На чужій сторонці.*

Такий фінал долі народного улюбленця видається неправомірним, несправедливим, просто неприродним. Тож через низку заперечних конструкцій, у підтексті, О. Афанасьєв-Чужбинський обстоює право Кобзаря лежати в рідній землі, бути похованим згідно з традиціями, що споконвіку живуть в українському народі.

*У головах не посадять
Червону калину,
Не привіта соловейко
Твою домовину,
Не закує і зозуля
Де-небудь в куточку,
У цвітючій та пахучій
Вишневій садочку.*

Низка образів, що символізують український світ, різко контрастують з прикметами російської півночі, поглиблюючи мотив жалоби.

А проте і в цій далекій від України землі – "на чужій сторонці" – є чимало сердець, що шанують великого Тараса, адже він близький усім, хто цінує ідеали добра і справедливості.

*Круг тебе чужа чужина...
Та не чужі люде:
Є кому тебе оплакати,

Є – і довго буде.
Покоління поколінняю*

*Об тобі розкаже,
І твоя, Кобзарю, слава
Не вмере, не поляже!*

Ішлося, звісно, й про представників багаточисельної петербурзької української громади, що тяжко переживали у зв'язку зі смертю славетного земляка, і про репрезентантів інших культур, зокрема й російської, що не з меншою жалобою прощалися зі співцем світового рівня, передчасно скошеним імперською косою. Олександр Афанасьєв-Чужбинський висловлює глибоку переконаність у живучості Кобзаревих ідей у майбутніх часах – у середовищі духовних спадкоємців. Фінал епітафії, витриманий у дусі зразків національного героїчного епосу з традиційними славнями на честь оспівуваних персонажів ("І твоя, Кобзарю, слава Не вмере, не поляже!"), підтверджує неперебутність Шевченкову в пам'яті народній і загальнолюдській.

О. Афанасьєв започаткував літературну шевченкіану своїми поезіями на смерть Тараса Григоровича та книгою "Спогади про Т. Г. Шевченка", де написав найбільші за обсягом і глибоко емоційні, правдиві спогади про перебування Кобзаря в Україні, нотатки про останні дні Шевченка. У них є відомості, що стосуються творчої історії деяких Шевченкових поезій і поем, літературних інтересів та суспільно-політичних поглядів поета. О. Афанасьєв-Чужбинський залишив нащадкам яскраві спогади про великого Кобзаря, які є важливим джерелом для вивчення біографії поета. В цих спогадах знайшли яскраві відображення і епізоди, пов'язані з перебуванням Шевченка на Лубенщині, в с. Ісківцях, розповідь про "Тарасову криницю" в селі.

З 1966 року народним пам'ятником світлій і щирій дружбі Чужбинського та Шевченка стала відновлена "Тарасова криниця". Можливо та сама про яку він писав:

*Ой у полі на роздолі
Шовкова травиця,
Серед неї, край тополі,
Чистая криниця...*

Ліричні присвяти О. Афанасьєва-Чужбинського, разом з його мемуарними та критичними публікаціями про Кобзаря, додають чимало суттєвих штрихів до літературно-біографічної Шевченкіани, хоча й не завжди об'єктивних, оскільки цей автор виявляв схильність до перебільшень та суб'єктивізму в оцінках взаємин з геніальним сином України.

Твори

Афанасьев-Чужбинский А. Поездка на Днепровские пороги и на Запорожье / А. Афанасьев-Чужбинский // Дніпропетровськ: виміри історичної долі. – 2007. – Вип. 73. – С. 421–498. – (Хроніка 2000).

Афанасьев-Чужбинський О. Думка. Дівочка правда : [поезії] / О. Афанасьев-Чужбинський // Вертоград : укр. поетичне тисячоліття : антологія / упоряд., передм. І. Лучука. – Тернопіль, 2009. – С. 324–325.

Афанасьев-Чужбинський О. Євгену Гребінці. Пісня. Осінь. Метіль : [поезії, коротка біогр. автора, уродженця Лубенського повіту] / О. Афанасьев-Чужбинський // Антологія української поезії : в 6 т. – К., 1984. – Т. 2 : Укр. дожовтнева поезія: твори поетів ХІХ ст. – С. 93–96.

Олександр Афанасьев-Чужбинський : [поезії] // Українські поетиромантики. – К., 1987. – С. 225–250.

Олександр Степанович Афанасьев. 1817–1875: поезії / О. С. Афанасьев // Українська Муза : поетична антологія / під ред. О. Коваленко. – К., 1993. – В. 2. – С. 182–191.

Література про письменника

Афанасьев-Чужбинский Александр Степанович – Афанасьев, Александр Степанович. 1816–1875 // Краснящих А. История в лицах и событиях. Знаменитые псевдонимы. – Харьков, 2008. – С. 34–35.

Афанасьев-Чужбинский А. С. Воспоминания о Т. Г. Шевченко / А. С. Афанасьев-Чужбинский // Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2010. – С. 93–115.

Афанасьев-Чужбинський Олександр // Довідник з історії України (А–Я). – К., 2001. – С. 42–43.

[Афанасьев-Чужбинський Олександр] // Полтавщина: історичний нарис. – Полтава, 2005. – С. 155, 461, 490.

Афанасьеву-Чужбинському О. С. меморіальна дошка // Полтавщина : енцикл. довідник. – К., 1992. – С. 38.

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович // Альманах пошани й визнання Полтавщини. – Полтава, 2003. – С. 10–11.

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович // Мистецтво України: біогр. довідник. – К., 1997. – С. 30.

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович // Петренко М. Я. Видатні люди Полтавщини. – Гадяч, 1993. – С. 8.

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович (справжнє прізвище – Афанасьєв) // Енциклопедія історії України: в 5 т. – К., 2005. – Т. 1. – С. 153.

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович (справжнє прізвище – Афанасьєв) : // Провісники духовності в Україні : довідник. – К., 2003. – С. 168–169.

Афанасьєв-Чужбинський (справжнє прізвище – Афанасьєв) Олександр Степанович // Українська Літературна Енциклопедія : в 5 т. – К., 1988. – Т. 1 : А – Г. – С. 99–100.

Валюх З. Лінгвістична Полтавщина / З. Валюх // Рідний край. – 1999. – №1. – С. 119–121.

Видатні історики минулого // "Оживають давні віки..." : історики, краєзнавці, археологи Полтавщини. – Полтава, 2003. – С. 9–22.

Гончарук М. "Що було на серці..." // Друг читача. – 1991. – 18 верес. – С. 6–7.

Козюра І. Друг Кобзаря / І. Козюра, В. Козюра // Козюра І. Ісківці: чотири століття історії. – Полтава, 2002. – С. 17–21; Лубенська старовина. – Полтава, 1994. – С. 60–61.

Кузьменко Н. 18 вересня. Олександр Афанасьєв. 130 років від дня смерті : [уродженець с. Ісківці Лубенського повіту] / Н. Кузьменко // Край. – 2005. – № 17 (верес.). – С. 20–21.

Ляхова, Ж. Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович (справжнє прізвище – Афанасьєв) [Текст] / Ж. Ляхова // Українська література у портретах і довідках: давня література – література ХІХ ст. – К., 2000. – С. 13–14.

Олександр Афанасьєв-Чужбинський (1816–1875) // І прадіди в струнах бандури живуть: українська романтична поезія першої половини ХІХ ст. : збірник. – К., 1991. – С. 169–188.

Олександр Афанасьєв-Чужбинський (1816–1875) // Історія української літератури ХІХ століття: у 2 кн. – К., 2005. – Кн. 1. – С. 525–533.

Олександр Афанасьєв-Чужбинський (1816–1875) // Історія української літератури (перші десятиріччя ХІХ століття). – К., 1992. – С. 431–433.

Ротач П. П. Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович / П. П. Ротач // Ротач П. П. Полтавська Шевченкіана: спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії: у 2-х кн. – Полтава, 2005. – Кн. 1 : А – К. – С. 40–41.

Франко І. Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський [Текст] // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К., 1983. – Т. 39: Літературно-критичні праці (1911–1914). – С. 23–29.

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Афанасьєв-Чужбинський_Олександр_Степанович (дата звернення: 16.02.2016). – Назва з екрану.

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.quickiwiki.com/uk/Афанасьєв_Олександр_Степанович (дата звернення: 16.02.2016). – Назва з екрану.

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=100&type=tvorch> (дата звернення: 16.02.2016). – Назва з екрану.

"Що було на серці..."

До 200-річчя від дня народження українського письменника,
історика, етнографа О. Афанасьєва-Чужбинського

Біобібліографічна розвідка

Автор-упорядник

Олена Григорівна Іщенко

Редактор

С. В. Сичова

Комп'ютерна верстка

В. Ф. Походун

Відповідальна за випуск

І. В. Балибіна

Підписано до друку 16.03.2015. 28 стор. Тираж 5 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара
36039, м. Полтава. вул. Енгельса, 25а

<http://libgonchar.org>

E-mail: pobugonchara@ukr.net